

О. В. Кушнірецька

Метрополізаційні процеси: підходи до дослідження та аналізу

У статті висвітлено основні характеристики процесів метрополізації, проаналізовано підходи до визначення метрополій, запропоновано критерії виділення метрополійних функцій та індикаторів їх аналізу.

Ключові слова: метрополізація, метрополія, метрополійна функція, процес, глобалізація.

Постановка проблеми. Актуальні трансформаційні процеси у світовій соціально-економічній системі, спричинені глобалізацією, зумовлюють виникнення економічної, просторової, політичної наукової дискусії щодо питань розвитку метрополізаційних процесів та пов'язаних із ними викликів. Кількісне зростання та посилення функціонального значення великих міст – метрополій потребують вироблення теоретико-методологічної бази ідентифікації та оцінки метрополізаційних процесів, виокремлення метрополійних функцій, що у перспективі має стати основою прикладних рекомендацій щодо подальшого розвитку міст, подолання викликів, зумовлених метрополізацією, та здійснення просторового планування та прогнозування регіонального розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження метрополізаційних процесів у їх окремих проявах та функціональних сферах займалися такі науковці, як Т. Маршал, Т. Марковський, Р. Флоріда, Ж. Боже-Гарьє, Ж. Шабо, Р. Лендрі, П. Геддес, П. Холл, Ф. Бродель, С. Сассен, П. Тейлор, Дж. Фрідман, І. Бистряков, О. Денисенко, Т. Мазур, Г. Підгрушний, Б. Посацький, Ю. Стадницький, У. Садова, Л. Шевчук та ін. Не зважаючи на глибину та широкий тематичний спектр проведених наукових досліджень, на даний час залишається актуальною проблематика термінологічного упорядкування процесів метрополізації, виділення їх у контексті функціональних сфер, а також вироблення методичного інструментарію для їх аналізу та оцінки.

Метою статті є впорядкування понятійно-термінологічного апарату дослідження процесів метрополізації, виокремлення критеріїв та підходів до виділення метрополійних міст а також аналізу метрополійних функцій, що вирізняють їх посеред інших просторових форм організації суспільства.

Виклад основного матеріалу. На даний час не існує єдиного наукового підходу до визначення поняття метрополізації, метрополії, метрополізаційних процесів, метрополійних функцій тощо, оскільки існуючі теоретико – методологічні напрацювання досліджуваної тематики відображають специфіку окремих явищ у вузько-предметному ракурсі, як от географічному, економічному, статистичному тощо. Так, у спеціальній літературі зустрічаються такі дефініції, як “глобальне місто”, “світове місто”, “метрополіс”, “метрополійний ареал”, “метрорегіон” тощо.

Слід зазначити, що еволюція концепції міст – метрополій у доволі короткому часовому вимірі пройшла шлях від розуміння їх як особливих міст-концентраторів культурної та імперіальної спадщини (як от Париж, Рим, Лондон) а також найбільш урбанізованих центрів, до усвідомлення їх функціональної значимості та ваги у глобальних суспільно-політичній та фінансово-економічній системах. Так, за одним із первинних означень, містами – метрополіями можна назвати давньогрецькі міста (поліси), що мали колонії. Метрополія не мала влади над колоніями, хоча цей термін почав застосовуватися до держав, що володіють колоніями (зазвичай заморськими). Політико-правові форми зв'язків метрополії з колоніями можуть бути різноманітними (протекторат, васалітет, підопічна територія і т.д.), але, по суті, це завжди відносини панування, підпорядкування і експлуатації метрополією її підпорядкованих територій [1]. За іншим означенням, процес виникнення метрополій (метрополізація) є просторовим варіантом урбанізації, коли цей процес концентрується в єдиному центрі країни, у більшості випадків – в її столиці; метрополією є столиця: наприклад церковна метрополія в західній церкві (перебування вищого духовного керівництва), власне, держава по відношенню до поселень, своїх колоній тощо [2].

Широкого розповсюдження отримала також така дефініція, як метрополійна територія (метрополійна область) або метрополійний ареал – (англ. metropolitan area) – (так званий метрополіс). Метрополійним ареалом є столична область (велике місто) разом із передмістями та прилеглими містами, селищами та околицями щодо якого головне місто здійснює керівництво економічного і соціального впливу. Буквально мегаполіс тлумачиться з грецької мови як “мати міст”, і, як наслідок, у своєму сенсі криє дефініції потомства або утриманців, розсіяних по центральному районі. Іноді може бути два або більш великі міста, як от Метрополійний ареал Токіо-Йокогама (Японія) або агломерація метрополійних містечок у Великому Лондоні (Англія).

Бюро перепису населення США використовує статистичну одиницю під назвою метрополітний статистичний ареал (metropolitan statistical area (MSA)), який включає або:

- місто з населенням не менше як 50 000 одиниць;
- урбанізовану територію (ареал) із загальною чисельністю населення від 50 000 до 100 000 осіб. Урбанізована територія визначається як територія, що має населення не менше 50000 осіб та щільність населення не менше 1 000 осіб на квадратну милю [3].

Окрему нішу понятійно-термінологічного апарату метрополізаційних процесів утворюють такі категорії, як світові, глобальні, ключові і т.п. міста. Зокрема, Дж. Фрідман у дослідженні про світові міста (“world cities”), в особливий спосіб наголошує на просторовій організації нового міжнародного поділу праці, що призвів до зміни глобальної урбаністичної мережі, а також, виникнення світових (ключових) міст, що постають у сучасності як найважливіші міста концентрації та розподілу міжнародних потоків капіталу.

У праці “The World City Hypothesis” (1986) Дж. Фрідман висуває сім гіпотез – положень виникнення феномену світових міст, а саме:

- форма і міра інтеграції міста у світову економіку, його функції у новому міжнародному поділі праці є визначальними для будь-яких внутрішньоструктурних змін міста;
- ключові міста у всьому світі використовуються глобальним капіталом як “основні точки” просторової організації виробництва і збуту;
- функції глобального контролю та управління, що виконуються світовими містами, прямо відображаються на структурі і динаміці їх сфери виробництва та зайнятості;
- світові міста є головними містами акумуляції міжнародного капіталу;
- світові міста притягають значні потоки внутрішньої та міжнародної міграції;
- виникнення та формат світових міст актуалізує головні протиріччя індустріального капіталізму, серед яких просторова і класова поляризація населення;
- ріст світових міст супроводжується випереджаючим зростанням соціальних витрат понад фіскальні можливості держави [4].

Виходячи із наведених положень та враховуючи значимість і міру інтеграції міст в глобальну економіку, Дж. Фрідман розробив орієнтовну ієрархію із 30 світових міст, що були ним умовно розділені на дві групи (первинні і вторинні центри) за двома типами країн – країни Центру (розвинуті країни – Core Countries) та країни Напівпериферії (країни, що розвиваються – Semi-peripheral Countries).

Із точки зору ранжування світових міст, цікавим, із методологічної точки зору, є вибір критеріїв, за якими здійснюється класифікація. Зокрема, до ієрархії світових міст за Дж. Фрідманом відносяться міста, що задовольняють наступні критерії: місто є світовим фінансовим центром; концентрує штаб-квартири провідних ТНК та міжнародні інституції; містить швидкозростаючий сектор бізнес-послуг; є важливим центром обробної промисловості та важливим транспортно-комунікаційним вузлом; має значну чисельність населення (із 30 світових міст ієрархії 16 міст мають населення 1-5 млн., 6 міст – 5-10 млн. та 8 світових міст – 10-20 млн.). Світові міста не лише акумулюють глобальний фінансово-економічний потенціал, але, як зазначає Дж. Фрідман, є центрами продукування та розповсюдження інформації, новин, розважальних заходів та інших культурних феноменів. Серед інших підходів та критеріїв до ранжування світових міст цікавим є також виокремлення останніх за показником факту проведення чи подання заявки на проведення Олімпійських ігор, а також за кількістю проведених концертів відомого музичного гурту Rolling Stones.

Цивілізаційний перехід на рубежі ХХ-ХХІ ст. від постіндустріального до інформаційного суспільства ознаменувався не лише тотальною інтелектуалізацією та інформатизацією усіх сфер людського життя, випереджаючим розвитком транспортно – логістичних, інженерних, телекомунікаційних систем, але і появою у світовій урбаністичній системі такого нового феномену як “глобальне місто”. С. Сассен, яка у 1991 р. ввела у науковий вжиток термін “глобальне місто”, розглядає глобальне місто як стратегічний простір, в якому глобальні процеси проходять на території держави, а глобальна динаміка долає державні інституційні мірки. Як акцентує С. Сассен, глобалізація зумовила здатність нової просторової економіки долати регуляторні компетенції окремих держав [5].

Модель глобального міста С. Сассен виявляє економічну глобалізацію не лише у вимірах потоків капіталу, діяльності з координації, управління і обслуговування цих потоків, а також у вимірах практики з обслуговування різноманітної діяльності фірм та ринків, що функціонують у більш, ніж одній країні. Розглядаючи характерні особливості глобальних міст, автор наголошує на тому, що такі міста є концентраторами постіндустріального виробництва, особливо у фінансовому секторі та сфері послуг, а також локалізують контролюючі та управлінські функції, що виокремлює їх із національного територіального контексту.

Таким чином, глобальні міста, як вузли концентрації та синергії взаємодії фінансових та інформаційних потоків у глобальному масштабі, постають як місця надання високотехнологічних та високоінтелектуальних послуг. Зокрема, серед ключових груп діяльності у сфері послуг, що концентрується у глобальних містах, виділяють наступні:

- “фінансові і ділові послуги” (банківська справа, страхування, юриспруденція, бухгалтерія, реклама і зв’язки з громадськістю, дизайнерські послуги, в тому числі, будівництво, індустриальний дизайн, мода);
- “влада і вплив” або “управління і контроль” (органи національних державних структур, наднаціональні організації, штаб-квартири ТНК);
- “креативні види діяльності” (театр, опера, балет, концерти, музеї, галереї і виставки, друковані і електронні засоби масової інформації);
- “туризм” (туристична інфраструктура, в т.ч. система засобів розміщення, харчування, розваг, транспорту тощо) [6].

Абрантес П., Басао Ф., Лобо В., Тенедоріо Н.-А., аналізуючи просторовий розвиток метрополізації у Португалії, вбачають у метрополізації просторовий еквівалент глобалізації світової економіки, а також комплекс процесів різноманітних вимірів та ритмів розвитку, яким, зокрема, притаманні такі прикладні аспекти:

- зростаюча різноманітність сфери послуг та розвиток відповідних секторів (економіки агломерацій, посеред іншого, концентрують міжнародні компанії, виконавчі органи вищої керівної ланки менеджменту тощо);
- викривлення в урбаністичній ієрархії та посилення вищих рівнів урбаністичної мережі (метрополіси є центром споживання та поширення інформації/інновацій в мережі потоків/відносин міст;
- внутрішня просторова перебудова міст (фрагментація метрополісу на противагу координації та планування метрополійної території) [7].

Таким чином, метрополізація розвивається у функціональному просторі взаємовідносин і потоків, що сягають далеко за адміністративні межі метрополісу (метрополійного ареалу), тому саме розуміння та інтерпретація простору (функціональний аспект) та території (адміністративний аспект) метрополій стає визначальним викликом для політики територіального планування.

Відповідно до підходу концепції територіального капіталу, метрополізація керується важко та легко релятивними факторами, які у комбінації активують і мобілізують передбачувані потенціали і трансформують їх в активи. Ці активи забезпечують територіально

обумовлені переваги, які підсилюють конкурентоздатність міст і залучають специфічні метрополійні функції. Таким чином, метрополізація є наслідком активізації відповідних потенціалів у високо конкурентній ситуації.

Розкриваючи проблематику формування, структурування та управління економічним простором, Шульц С.Л. розглядає процес метрополізації як складову процесу формування глобального економічного простору. Автор висловлює твердження, що розвитку метрополізаційних процесів сприяє поширення мережевих структур, як індикаторів нових тенденцій просторової організації економіки і модернізації економіки міст, що “засвідчують закріплення нових стандартів життя населення постіндустріального суспільства та включення країни у глобалізованій процесі загалом”. На думку автора, метрополізаційні процеси передбачають:

- виконання містами певної суспільно-просторової ролі та наявність високодиверсифікованої структури економіки міст;
- інтегрування у світову економічну систему, розвиток зовнішньоекономічних відносин та набуття містами лише їм властивих функцій;
- формування центрів впровадження нововведень та інновтивних видів діяльності;
- територіальне наближення до транспортних коридорів та наявність аеропортів макрорегіонального та світового значення [8, с. 134].

Розвиток метрополізаційних процесів обумовлює появу нового функціонального напрямку дослідження систем розселення. Так, концентрація та набуття у містах фінансовими, логістичними, діловими, культурними тощо центрами системотворчого значення (що є однією з ознак метрополісів) є причиною зміни територіальної організації міст та виникнення ряду просторових конфліктів. Останні тісно пов'язані з ущільненням міського простору, нерівномірним розвитком окремих сегментів ринку нерухомості тощо [8, с. 137].

Функціональний підхід у дослідженні просторової організації суспільства, що сприяє підвищенню ефективності використання урбаністичного потенціалу, також підкреслюється у працях Н.В Павліхи. Як зазначає автор, метрополії розвиваються концентрично навколо основного осередку, функціонально домінують на всіх ділянках суспільного, політичного та господарського життя, інформаційного обслуговування та культури [9, с. 225]. Саме завдяки системі “метрополісних територій” стає можливим включення країн до масштабних проектів світової економіки.

Досліджуючи метрополійні функції та взаємозалежності в американській урбаністичній системі, Еберштайн І. та Фрісбі П. наголошують на існуванні позитивних взаємовідношень між здійсненням великими міськими центрами столичних функцій та повнотою (просторовістю) залучення до мережі взаємозалежностей (вимірюваних об'ємами і різноманітністю торгівельних потоків та числом обмінних зв'язків). Саме вертикальний (метрополійний) вимір функціональної диференціації, (обумовлений функціями щодо управління та координації), на думку авторів, є тісно пов'язані із просторовістю торгівельної взаємозалежності, при чому взаємовідношення змінюється за типом продукту і розміром міста [10].

Прикладом функціонального підходу у дослідженні метрополій є дослідження міст-осередків метрополійних функцій у вимірах конкретних осередків суспільного життя. Так, наприклад, у дослідженні культурного осередку, а саме, елітних мистецьких інституцій (театральні та танцювальні інституції, музеї, оркестри, опери) у 125 найбільших метрополійних міст США, Блау Ю. до уваги бере демографічні та урбаністичні характеристики міст [11]. Так, розмір міста більшою мірою має вирішальне значення у відношенні до функціонування музеїв та оперних інституцій, ніж ряду інших мистецьких інституцій, однак фактори, не пов'язані із розміром міста, відіграють вирішальну роль у поясненні превалювання музеїв над оперними інституціями, що пояснюється їхньою мистецькою специфікою та суспільною доступністю. Зокрема, поширення елітних мистецьких інституцій перебуває у залежності від наявності та величини гомогенного (вище) середнього класу населення, на відміну від оперних інституцій, поширення яких має безпосереднє відношення до факту існування соціально-економічної нерівності.

Таким чином, узагальнюючи метрополізаційні процеси як, власне, процес (хід, розвиток) та феномен виникнення та становлення міст – метрополій, слід наголосити на двох ключових взаємодоповнюючих сентенціях: міста – метрополії на сучасному етапі цивілізаційного розвитку є найбільш важливими місцями концентрації (акумуляції) капіталу, інформації, товарів (послуг) та населення; вага та значимість міст – метрополій, як місць виникнення та трансляції рішень управлінського характеру, детермінується у функціональному вимірі повнотою та масштабами виконуваних ними метрополійних функцій. На перетині процесів зосередження населення, ресурсів, капіталу та відповідних інституцій у містах – метрополіях, які стають центрами в системі політико-адміністративних та економічних зв'язків, із однієї сторони,

та процесів трансляції рішень управлінського характеру та еталонних зразків соціального досвіду, з іншої сторони, перебувають складні соціокультурні процеси інтенсифікації суспільних взаємодій у міському просторі міст – метрополій. На нашу думку, саме інтенсифікація суб'єктно-об'єктних взаємодій (на міжособистісному рівні, на рівні інституцій) та значимість рішень управлінського характеру у відповідних функціональних просторах (економіка, політика, культура, освіта тощо) є критерієм, що детермінує виникнення та розвиток метрополійної функції міста. Змістовне наповнення останньої полягає у діяльності щодо забезпечення формування, розвитку та реалізації потенціалів у відповідних функціональних просторах, що чинять вплив на прилеглі метрополійні території і регіони вищого ієрархічного порядку та, головне, транслюють зразки соціального досвіду, сприяючи їх розвитку. Саме у здатності створювати, на основі акумульованого капіталу, відцентрові потоки та ядра розвитку на периферії метрополійних територій на противагу територіальній експансії, концентрації та поглинання щоразу більших об'ємів ресурсів (а також населення, товарів, інформації тощо), повинно полягати істинне обґрунтування та “покликання” існування метрополісів – міст-перехресть, міст материнської опіки та стимулів розвитку периферійних щодо метрополії територій.

Зазначене вище сутнісне розуміння процесів метрополізації та, власне, міст – метрополій зумовлює ідейну специфіку методологічної бази дослідження метрополійних функцій у відповідних функціональних сферах. Зокрема, ключовим у аналізі та оцінці метрополійних функцій має бути підхід, що поєднує розгляд індикаторів концентрації функцій (наприклад, кількість та щільність локалізації інституцій у відповідних сферах), а також індикаторів діяльності (зокрема, реалізація, охоплення, доступність послуг споживачам). Вибір показників для кількісного аналізу стану та перспектив розвитку метрополійних функцій слід здійснювати на основі існуючих статистичних спостережень у відповідних функціональних просторах, а також спеціальних якісних показників, що характеризують ступінь поширення впливу міста – метрополії на периферійні метрополійні території.

Висновки. На даний час не існує єдиного наукового підходу до визначення та розуміння метрополізаційних процесів. Існуючі підходи варіюють від розуміння їх як динаміки становлення міст – метрополій, концентрації фінансово-економічної, політико-адміністративної сили у окремих великих містах, до їх бачення як просторового варіанту глобалізації світової економіки. Різноманітність теоретичних підходів

у дефініціях явища метрополізації об'єднується єдиним спільним розумінням їх функціонального значення щодо впливу на периферійні метрополійні території. Пошук виважених рішень регуляторного, управлінського, нормативного характеру щодо просторового (економічного, урбаністичного соціального тощо) розвитку міст – метрополій та їх метрополійних ареалів мають стати основою подолання центрально-периферійних дисбалансів та метрополізаційних викликів сучасності, що стане предметом подальших досліджень автора.

Список використаних джерел

1. География. Современная иллюстрированная энциклопедия. – М. : Росмэн. Под редакцией проф. А. П. Горкина. 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dic.academic.ru>.
2. Толковый словарь В. Даля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovardalja.net>.
3. Encyclopedia britannica [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.britannica.com>.
4. Friedmann, J. (1986) The World City Hypothesis. Development and change. – 17, 1. (Pp. 69-83).
5. Сассен С. Глобальные города: постиндустриальные производственные площадки / С.Сассен // Прогнозис. –2005. – №4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.urban-club.ru>.
6. Слука Н.А. Эволюция концепции “мировых городов” / Н.А. Слука // Региональные исследования. – 2005. – № 3.
7. Abrantes P. Spatial modelling of metropolization in Portugal. Exploratory analysis of spatial metropolitan patterns / P.Abrantes, F. Ваção, V. Lobo, J. A. Tenedório/ 14th European colloquium on theoretical and quantitative geography, september 9-13, 2005. – Tomar, Portugal. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.isegi.unl.pt>.
8. Шульц С. Економічний простір України : формування, структурування та управління / С. Шульц. – Львів : ІРД НАН України, 2010. – 480 с.
9. Павліха Н.В. Управління сталим розвиток просторових систем: теорія, методологія, досвід / Н.В. Павліха. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. – 380 с.
10. Isaac W. Eberstein, W. Parker Frisbie. Metropolitan Function and Interdependence in the U.S. Urban System // Social Forces. –1982, 60 (3). – P. 676-700.
11. Judith R. Blau. The Elite Arts, More or Less de rigueur: A Comparative Analysis of Metropolitan Culture // Social Forces. – 1986. –Volume 64, Issue 4.

Kushniretska O. V. Metropolisation processes: approaches to research and analysis.

The main characteristics of metropolisation processes are outlined, approaches to defining of metropolitan are analyzed, selection criteria and indicators for analysis of metropolitan functions are proposed.

Key words: metropolisation, metropolis, metropolitan function, space, globalization.

Кушнірецька О. В. Метрополізаційні процеси: підходи к дослідженню і аналізу.

В статті отражені основні характеристики процесів метрополізації, проаналізовані підходи к определению метрополій, предложены критерии виделения функцій городов – метрополісов і індикаторов их аналізу.

Ключевые слова: метрополізація, метрополія, функція городов – метрополісов, процес, глобалізація.